

จากตู้หนังสือเก่า “ปรีดี พนมยงค์” กับการเมืองไทย

ชา ญ วิ ทย ์ เกษ ทร ศิ ริ

ค ณ ะ ศิ ล ป ต า ส ต ร ์

ม ห า วิ ทย า ลั ย ฐ ร ร ม ศ า ส ต ร ์

1

อิทธิพลทางความคิดการเมือง ต่อคณะผู้ก่อการ

นายปรีดี พนมยงค์ ได้เล่าให้ฟังว่า ความคิดทางการเมืองที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น มีอยู่ในกลุ่มคนหนุ่มไทยตั้งแต่สมัยยังอยู่เมืองไทยแล้ว ความคิดต่าง ๆ นี้ไม่ใช่ไปรับเอามาจากเมืองนอกแต่อย่างเดียว การที่คนหนุ่มสมัยนั้นมีความคิดอ่านทางการเมืองก็สืบเนื่องมาจากสภาพของราชอาณาจักรไทยซึ่งยากจนเพราะเอกราชไทยยังไม่สมบูรณ์ เนื่องจากถูกบีบบังคับจากจักรวรรดินิยมในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

กล่าวในส่วนตัวแล้ว นายปรีดีเริ่มต้นการศึกษาที่อยุธยา จากนั้นก็มาต่อที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตรและโรงเรียนสวนกุหลาบ สมัยเด็กนั้นท่านเกรงใจต้องกลับไปอยู่บ้านอีก ตอนนีจึงเห็นความลำบากของชาวนาและคิดว่าอาจจะช่วยเหลือพวกเขาได้ถ้าหากได้เรียนทางรัฐประศาสนศาสตร์ สมัยที่อยู่อยุธยาได้รับอิทธิพลจากบรรดาครู ซึ่งได้ชี้แจงเรื่องความรักชาติ เรื่องสยามถูกกดขี่ข่มเหง เรื่องเหตุการณ์ ร.ศ.112 จึงทำให้นักเรียนมีสำนึกในเรื่องทาง

การเมืองมาก จากนั้นจึงเดินทางไปศึกษาที่ประเทศฝรั่งเศส เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2463 (1920) กลับมากรุงเทพฯ ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2470 (1927) โดยใช้เวลาเดินทางทางเรือราวหนึ่งเดือน

นอกจากนั้นนายปรีดีก็กล่าวว่า พวก ร.ศ. 130 ก็มีอิทธิพลต่อผู้ก่อการมาก บรรดาผู้ก่อการ 2475 รู้เรื่องเกี่ยวกับพวก ร.ศ. 130 เพราะมีการพูดกันมากในสมัยนั้น ครูและปัญญาชนพูดกันว่า นายทหารกองพลที่ 1 ที่อยุธยาถูกจับตัวไปด้วยเลยทำให้รู้เรื่องดี รวมความแล้วทำให้คนสยามสมัยนั้นเห็นว่า “แอบโซลูต มอรันาถ์” (absolute monarchy) เป็นเรื่องล้าสมัย ดังนั้นจึงต้องการการเปลี่ยนแปลงกัน ฉะนั้นความคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงเกิดขึ้นในเมืองไทยก่อนที่จะไปคิดกันในประเทศ และจอมพล ป.พิบูลสงคราม เองก็มีความเห็นเช่นนี้มาก่อนออกจากเมืองไทยไปเรียนต่อต่างประเทศเช่นกัน พวกที่ไปเรียนต่อเมืองนอกก็ไม่มีมากนัก ในฝรั่งเศสและ

ชา ญ วิ ทย ์ เกษ ทร ศิ ริ เรียบเรียงจากการสัมภาษณ์ นายปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2513 ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

สวิสเซอร์แลนด์มีประมาณ 75 คน ในอังกฤษประมาณ 200 คน ในอเมริกามีไม่ถึง 100 คน นายปรีดิกล่าวว่า สมัยนั้นมีคนโอดครวญกันมากกว่าเมืองไทยล้าหลัง แต่ส่วนมากโอดครวญแล้วก็ได้ทำการแก้ไขเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะไปโทษราษฎรว่าไม่ตื่นตัวไม่ได้

สมัยนั้นพวกผู้ก่อการนิยมนำหนังสือพิมพ์*เดลิเมล* (เก่า) ซึ่งเจ้าของเป็นคนอเมริกัน นอกจากนั้นก็ยังมีหนังสือที่ตีพิมพ์เป็นครั้งคราว เช่น กัมมันโต วายาโม ที่มีชื่อคล้ายญี่ปุ่นเพราะสมัยนั้นญี่ปุ่นมีอำนาจศาลในไทย อาจจะเป็นการใช้ชื่อคล้ายญี่ปุ่นและภาษาทางพุทธศาสนา เป็นเกราะกันการถูกจับ ส่วนอิทธิพลจากท่านเทียนวรรณ นั้นมีอยู่บ้างอย่างกระเส็นกระสาย เทียนวรรณมีอายุมากแล้วในสมัยผู้ก่อการและมีอิทธิพลมากกว่าในสมัยรุ่นพ่อ การเสาะแสวงหาความรู้ในสมัยนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ที่มีก็เช่นห้องสมุดวัดสามจีน หนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งก็หายาก หนังสือพิมพ์ “*เดลิเมล*” มีส่วนในการพูดถึงความล้าสมัยของระบบ absolute monarchy นอกจากนั้นหนังสือพิมพ์หลายฉบับยังลงเรื่องการล้มพระเจ้าชาร์กั้นมาก

นายปรีดิกล่าวว่า ความคิดเกี่ยวกับเมืองไทย หรือความคิดของมนุษย์ทั่วไปนั้น เกิดได้ทั้งจากการอ่านหนังสือ และการสัมผัสข้อเขียนของคนต่าง ๆ ก็ปลูกจิตสำนึก แต่สำหรับท่านจิตสำนึกเกิดมาจากการสัมผัส กล่าวคือในสมัยที่อยู่ฝรั่งเศสนั้น แม้ท่านได้จบเนติบัณฑิตไทยแล้วก็ตาม แต่ก็มาเรียน Lycee (วิทยาลัย) ใหม่ ตอนนั้นได้ไปอยู่กับครอบครัวของโปรเฟสเซอร์ ในบ้านนั้นมีห้องสมุดดี ตกบ่ายก็นั่งคุยกับโปรเฟสเซอร์ หาได้อยู่แต่ลำพังไม่ トラบจนกระทั่งมาเรียน Doctorate

การที่ท่านปรีดิมาเรียนต่อด้านกฎหมายที่ฝรั่งเศส เพราะจะมีการชำระประมวลผลกฎหมายใหม่ การที่รัฐบาลไทยสมัยนั้นส่งนักเรียนไปต่างประเทศ ก็ไม่จริงเสมอไปที่ต้องไปยังประเทศที่มีกษัตริย์ เช่น อังกฤษ หรือเยอรมันนี้ แต่พิจารณาตามความเหมาะสมของวิชาที่เรียน ภายหลังที่ฝรั่งเศสรับชนะเยอรมันนี้ ก็นิยมส่งไปเรียนวิชาทหารที่

ฝรั่งเศส อีกประการหนึ่ง ค่าครองชีพในฝรั่งเศสก็ถูกกว่าประมาณ 2,000 บาทต่อปี ในอังกฤษประมาณ 3,000 บาทต่อปี

นักเรียนไทยในฝรั่งเศสก็มีการติดต่อกับนักเรียนต่างประเทศอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดาผู้ที่มาจากประเทศเพื่อนบ้านอยู่บ้าง แต่เป็นเรื่องส่วนบุคคล มีนักเรียนไทยจำนวนไม่น้อยที่ถูกเพื่อนบ้านเพราะเห็นว่าเขาเป็นเมืองขึ้น ล้าหลังกว่า นายปรีดิเองเคยรู้จักกับเจ้าสุวเรนภูมาดีและเคยไปดูพวกนักเรียนจากเวียดนามคุยและประชุมกัน การดูถูกชาติอื่นไม่ควรจะมีขึ้นเพราะของพรรคนี้ไม่แน่ ขอให้ดูประวัติศาสตร์ให้ดี สหรัฐอเมริกาซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นเดิมาก็เลิหน้าอังกฤษไป ฝรั่งเศสก็เลิหน้าโรมอิตาลีไปได้

2. คำโครงเศรษฐกิจ

การที่ไม่อาจปฏิบัติตามคำโครงเศรษฐกิจได้นั้น ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการที่กลุ่มอนุรักษนิยมไม่เห็นด้วย ถ้าพวกผู้ก่อการเห็นด้วยก็คงทำได้ เรื่องคำโครงเศรษฐกิจนี้ท่านกล่าวเสริมว่าเป็นเรื่องที่ตัวเองใจร้อนไป ใช้จังหวะไม่เหมาะ อย่างไรก็ตามคนเราย่อมมีผิดพลาดกันได้ แม้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก่อนตายก็ได้เขียนจดหมายมาขอโทษลิทเทรล ขอแต่ให้คนไทยเราสามัคคีกันบนพื้นฐานของความรักชาติและประชาธิปไตย

3. สันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asian League)

ต่อคำถามที่ว่า ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ไทยเป็นศูนย์กลางของประเทศที่ต้องปลดแอกและนำไปสู่การคิดก่อตั้ง “สันนิบาตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” นั้น นายปรีดิกล่าวว่าไม่ได้อ้างเรื่องสันนิบาตนี้ ว่าเป็นความคิดริเริ่มของท่านเองโดยเฉพาะ แต่มีความเห็นว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่กลางระหว่างจีนและอินเดีย ถ้าประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างแยกกันก็จะอยู่ได้ลำบาก ถ้ารวมกันสมานกันได้ก็จะเป็นพลังอันหนึ่ง

จึงได้ตกลงกันเรื่องสมาคม (สันนิบาต) มี ลาว ญวน เขมร อินโดนีเซีย มอญ และไทยใหญ่มาร่วมประชุมกัน แต่ยังมิได้ลงมือตั้งให้เป็นทางการ ดังนั้นจึงยังคงเป็นแต่ความคิดริเริ่ม นายเตียง ศิริขันธ์ นับว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นคนที่ได้ช่วยเหลือและมีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวกับเอกราชของลาวและเวียดนามมาก เรื่องนี้จะสืบถามต่อได้จากคุณมานaix วุฒากิต

เกี่ยวกับความคิดในเรื่องสันนิบาตและความเป็นกลางของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีส่วนทำให้เจ้าหน้าที่อเมริกันบางพวกไม่พอใจและไม่สนับสนุนท่าน โดยเฉพาะพวกที่เข้ามามีอำนาจหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

4. ความเป็นกลางของไทยกับการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

เมื่อมีการประกาศหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ (peaceful co-existence) ที่มั่นคงแล้ว ท่านได้เขียนบทความเป็นภาษาไทยสนับสนุนหลักการนั้นเพราะเห็นว่าพุทธศาสนิกชนควรจะถือหลักการอยู่ร่วมกันโดยสันติ การไปฆ่าเขาผิดหลักการ ต่อมาทางเมืองจีนเขาเอาบทความนี้ไปแปลเป็นภาษาจีน และต่อมาเขาแปลเป็นภาษาไทยอีกทอดหนึ่ง เอาออกรายการภาษาไทยของวิทยุปักกิ่ง

นายปรีดิกล่าวว่าไม่ปรารถนาให้ประเทศไทยไปเข้ากับใคร ประเทศไทยได้เลี้ยงตัวเองตลอดมาไม่เคยมีใครเขาเอาเงินมาช่วยเราก่อน แม้เราจะเคยกู้เงินจากอังกฤษ แต่ก็ใช้คืนเขา แต่ตอนนี้ปรากฏว่าเราไปขอเงินเขามาใช้ ควรจะยึดถือหลัก “อัตตาหิ อัตโน นาโถ”

นอกจากนั้นเราควรแยกว่าอเมริกันสมัยเก่ากับสมัยนี้ว่าไม่เหมือนกัน อย่างหมอบรัดเลย์นั้นดี แต่อเมริกันปัจจุบันทำให้ศีลธรรมในเมืองไทยเสื่อม ส่วนการแก้ไขปัญหานี้เป็นเรื่องทางการเมือง

5. ความขัดแย้งกับจอมพล ป.พิบูลสงคราม

การที่ทางฝ่ายทหารนิยมนาซีเยอรมันและท่านไม่นิยมนั้น เป็นความขัดแย้งในปัญหาอุดมคติ สันติภาพกับสงครามแตกต่างกันในพื้นฐานของประชาธิปไตยกับลัทธิฟาสซิสต์เมื่อก่อนสงครามเอเชียบูรพา มีเหตุการณ์ใหญ่เกิดขึ้น กล่าวคือ เมื่อญี่ปุ่นเตรียมรุกรานและเข้ายึดอินโดจีน ฝ่ายอังกฤษและอเมริกาตัดกำลังญี่ปุ่นโดยยึดเงินที่ญี่ปุ่นฝากไว้ในธนาคารโลกตะวันตก ญี่ปุ่นไม่มีเงินตราจะซื้อข้าวจึงมาหารัฐบาลไทยขอเครดิตเพื่อซื้อข้าวไทย นายปรีดิซึ่งเป็นรัฐมนตรีคลังขณะนั้นตอบว่าได้ แต่ญี่ปุ่นจะต้องนำทองคำมาเป็นค่าข้าว ญี่ปุ่นเลยไม่พอใจ (ส่วนเรื่องเมื่อญี่ปุ่นเข้านั้น ท่านแนะนำให้ดูหนังสือของ ไสว สุทธิพิทักษ์ ส่วนหนังสือของดิเรก ชัยนาม นั้นให้ระวังในการอ่าน)

เมื่อญี่ปุ่นเข้ามาแล้ว ให้เอานายปรีดิออกโดยให้ตำแหน่งสูงขึ้นไป หลวงอดุลยาฯ เสนอตำแหน่งผู้สำเร็จราชการให้ ซึ่งท่านก็เต็มใจเพราะต้องการวางมือจากการร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่น งานของผู้สำเร็จราชการก็มีน้อย มีเวลาจะทำงานต่อต้านญี่ปุ่นได้ถนัด (แนะนำให้ดูหนังสือของ Sir Andrew Gilchrist) เรื่องการต่อต้านญี่ปุ่นแต่แรกหน่วยตำรวจเป็นผู้ทำ มิใช่พวกทหาร เสียหายที่หลวงอดุลยาฯ ไม่ได้เขียนอะไรไว้ หลวงอดุลยาฯ น่าจะมีเอกสารบางอย่าง

6. การต่อต้านญี่ปุ่น

การที่นายปรีดิตัดสินใจไม่เข้าร่วมกับญี่ปุ่นนั้น ท่านกล่าวว่าเรื่องนี้จะรู้เรื่องแสนยานุภาพอย่างเดียวไม่ได้ คือไม่ควรฟังความข้างเดียวเช่นเดียวกับเหตุการณ์ปัจจุบันที่ฟังแต่สหรัฐฯ แต่ข้างเดียว ทางพุทธศาสนากล่าวไว้ว่าเอกจักขะ ทุติยจักขะ คือดูทั้งสองข้าง

ประการต่อมา เป็นเรื่องของอุดมคติ คือสงครามธรรมต้องแพ้สงครามที่เป็นธรรม เพียงแต่จะช้าหรือเร็ว อันนี้เป็นพื้นฐานปรัชญาของมนุษย์ เชื่อว่าประชาธิปไตย

ต้องชนะเผด็จการ ประชาธิปไตยเป็นอำนาจของคนทั้งหลายจะต้องชนะ เพียงแต่เลื่อนเวลาช้าหรือเร็วเท่านั้น ถ้าไปเห็นเขาชนะ อยู่ในปัจจุบัน แล้วเข้าร่วมด้วยเพียงเพื่อประโยชน์ชั่วคราว ก็เป็นลูกขุนพลอยพัย

ประการสุดท้ายสภาพเศรษฐกิจของญี่ปุ่นไปไม่ไหว วัตถุอื่น ๆ ไม่มี เช่น ข้าว ในแง่ทางการเมือง สภาพการเมืองของญี่ปุ่นมีอำนาจของจักรพรรดิ แต่อีกฝ่ายหนึ่งเป็นประชาธิปไตย กำลังใจของระบบจึงดีกว่ากัน ฝ่ายหนึ่งมีกำลังใจโดยถูกหลอก มีวันหนึ่งที่จะหลอกเขาไม่ได้

ข้อพิจารณาดังกล่าวนี้ ไม่ได้คิดเอาเอง แต่ใช้วิทยาศาสตร์แห่งความคิด

เมื่อสงครามจบลง ทางฝ่ายอเมริกาไม่มีปัญหา แม้ไทยจะให้ญี่ปุ่นยatraทัพผ่านแดน แต่ทางสหรัฐฯ ก็คงยอมให้มีสถานทูตอยู่ แต่ก็อังกฤษนั้นถูกปิดลง เมื่อจอมพล ป. ประกาศสงคราม ทางอังกฤษก็ตอบโต้ อย่างไรก็ตามก็ยังมีความเข้าใจกันกับทางอังกฤษ ทางฝ่ายสัมพันธมิตรได้ขอร้องให้เสรีไทยหนึ่ง ทำลับที่สุด ลอร์ดหลุยส์ เมท์แบทแต่น โทเรลกลับจากอังกฤษว่า จะไม่มีสภาพสงครามกัน แต่พอจบสงคราม อังกฤษก็ยังให้เซ็นสัญญาสมบูรณ์แบบก่อน ส่วนเรื่องอาญากรรมสงครามนั้น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ว่าเราควรทำกันเอง จับกันเอง และศาลตัดสินปล่อย

7. รัฐประหาร 2490

เรื่องรัฐประหาร 2490 นั้น ไม่ใช่เพราะไม่จำกัดอำนาจทหารทางการเมือง จะเห็นได้ว่าเป็นการกระทำของพวกทหารกองหนุนทั้งนั้น เช่น จอมพลผิน จอมพล ป. จะไปปราบปรามได้อย่างไร จะเอาไปยิงเป้าได้หรือ ทำอะไรไม่ได้

ส่วนเรื่องพรรคการเมืองนั้น พรรคสหชีพมีนโยบายทางสังคมนิยมที่ทำไว้แน่นอน สมาชิกพรรคส่วนมากเป็นคนอีสาน เช่น นายทองอิน ภูริพัฒน์ เป็นความจริงที่ว่า มีคนกรุงเทพฯ บางพวกรังเกียจพวกอีสาน พวกสหชีพนี้มีความรู้ดีพอสมควร แม้จะไม่เคยเรียนเมืองนอก แต่

อย่างนายเตียง ศิริขันธ์ ก็อ่านภาษาอังกฤษได้ดี ส่วนแนวร่วมรัฐธรรมนูญนั้นนิยมประชาธิปไตยแบบสมัยก่อน ได้ให้หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นหัวหน้า กลุ่มนี้เป็น แนวไม่ใช่ พรรค นอกนั้นก็มักลุ่มอิสระ มีคนเช่นนายวิจิตร ลุลิตานนท์ นายวิโรจน์ กมลพันธ์ (เคยเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ) นายเสวตร เปี่ยมพงษ์-सानต์ นายธรรมบุญ เทียนเงิน เป็นต้น

8. กรณีสวรรคต

การที่ไม่สามารถทำให้เรื่องกระจ่างได้ก็เพราะการรัฐประหาร 2490 เขายิงกันทั้งจะอยู่ได้อย่างไร และที่ไม่ได้ใช้ international channel เพราะเห็นว่าไม่ได้ผลอะไร บรรดาพวกต่างประเทศ เขาเขียนเรื่องกรณีสวรรคตก็ไม่เคยเขียนว่าท่านมีส่วนในการปลงพระชนม์ในหลวงเรื่องนี้ถ้าจะพูดเอง ก็กลายเป็นการแก้ตัวเอง

9. การเหยียดและหลงเชื้อชาติ

การเหยียดเชื้อชาติของคนไทยภาคอื่นนั้นมีมาแต่สมัยเก่าแล้ว เช่นเคยมีพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึงพระนางเจ้าวิคตอเรีย ใจความว่า มณฑลทางใต้เป็น “colony” ของไทย (ในหนังสืองานศพของกรมหลวงอดิศรา)

เรื่องการดูถูกคนอีสานนี้ ท่านผู้หญิงพูนศุขได้กล่าวเสริมว่า พวกกบฏแบ่งแยกดินแดนและพวกกบฏ 1 ตุลา ซึ่งเป็นทหารเล่าให้ฟังว่า เมื่อถูกจับเข้าคุกพร้อมกับพวกอีสาน ได้พูดคุยกันจึงเริ่มเข้าใจว่าพวกอีสานก็มีความรู้ความสามารถผิดกับที่เคยดูถูกไว้

ส่วนเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทยนั้น นายปรีดิกล่าวว่า ไม่เห็นด้วยกับหนังสือหลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา ท่านเคยไปแถวตาสีพума ก็ไม่เห็นหลักฐานเรื่องคนไทย ไปดูขุนนาน พบพวกบัณฑิตจีน เขาก็รู้ถึงหนังสือของกรมพระยาดำรงฯ ได้คุยกันถึงเรื่องที่พูดถึงต้นกำเนิดคนไทย เห็นว่าได้เรื่องมาจากหมอดือดิด์ ซึ่งเป็นมิชชันนารีไปดมๆ แวดนั้นแล้วก็มาตั้งทฤษฎีว่าคนไทยมาจากที่นั่น

ที่ฝรั่งเขียนว่าต้นตระกูลไทยมาจากตาสีฟู ความจริง
ชื่อนี้เป็นชื่อใหม่ คำว่าฟูเป็นศัพท์ที่เกิดในสมัยราชวงศ์ชิง
ที่แบ่งแยกการปกครองเป็นฟู การเอาชนะชาติไปมาทดลองดู
ด้วยการนับตัวเลข แต่ความจริงพวกไปไม่มีตัวเลข พวกนี้
เป็นคนพื้นเมือง

10. การเมืองไทย-สันติหรือรุนแรง

ในเรื่องเกี่ยวกับสาธารณรัฐประชาชนจีนและไทยนั้น
เป็นเรื่องที่จะต้องเผชิญต่อความเป็นจริง จีน (ใหม่) นั้น

ตั้งประเทศเมื่อ พ.ศ. 2492 เรื่องก่อการร้ายในไทยมีเมื่อ
พ.ศ. 2507 แล้วเราไปตั้งชื่อว่าเขารุกรานเรา แต่ที่เราไป
สมรู้กับสหรัฐฯ ทำไม่ไม่คิด คิดแต่เราจะไปป้องกัน
คอมมิวนิสต์แต่ที่เราไปบอมบ์เด็กเล็ก (ในอินโดจีน) ทำไม่
ไม่คิด นโยบายต่างประเทศควรจะอยู่ด้วยกันอย่างสันติ
สำหรับไทยถ้าเกิดอะไรขึ้น รบกันเราจะอยู่ได้อย่างไร ทหาร
ของเราคือใคร เรื่องกำลังทหาร พวกที่รบจริง ๆ คือ
พลทหารลูกชาวนา การเมืองภายในของไทยนั้น ถ้าไม่
ปล่อยให้ม็วยิ่วสันติ คนก็จำต้องหันไปหาวิธีที่ไม่สันติ •

พิมพ์ครั้งแรกใน จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย-
ศาสตร์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (เมษายน-มิถุนายน 2519)